

PRZEGLĄD ZACHODNIOPOMORSKI
ROCZNIK XXXV (LXIV) ROK 2020 ZESZYT 1

A R T Y K U Ł Y

ANNA ŁYSIAK-ŁĄTKOWSKA
ORCID: 0000-0001-6108-404X
Uniwersytet Gdański

FRANCUSCY EMIGRANCI W PRUSKIEJ KOLONII WYMYSŁÓW
W LATACH 1797–1800

Słowa kluczowe: francuscy emigranci, Stanislas Jean de Boufflers, Prusy Południowe, Wymysłów, pruska polityka kolonizacyjna

Keywords: French emigrants, Stanislas Jean de Boufflers, South Prussia, Wymysłów, Prussian colonization policy

Wymysłów Francuski współcześnie znajduje się w gminie Dobroń (powiat pabianicki, województwo łódzkie) – w średniowieczu i czasach nowożytnych stanowił część Wymysłowa Folwark, który należał do dóbr pabianickich (nadanych w XI wieku przez księcia Władysława Hermana i księżnę Judytę Krakowskiej Kapituły Katedralnej) – formalnie do 1795 roku¹.

Według opisu sporządzonego w 1782 roku przez kanonika katedralnego Tomasza Michałowskiego, w skład części folwarcznej Wymysłowa wchodziły dwór

¹ Jan Fijałek, *Pabianice i włość pabianicka w drugiej połowie XVII i XVIII wieku* (Łódź: Uniwersytet Łódzki, 1952), 14–25; Stanisław Zajączkowski, „Opole chropkie. Przyczynek do genezy dawnych dóbr pabianickich kapituły krakowskiej”, *Rocznik Łódzki* 5 (1961): 131–135, 138; Stanisław Zajączkowski, „Lokacje wsi na prawie niemieckim w dobrach pabianickich kapituły krakowskiej”, *Pabianiciana* 3 (1995): 27–30; Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej (dalej: AKKK), Libri privilegiorum 5/5 (dalej: LP5/5), 88–89.

znajdujący się w złym stanie, obiekty gospodarcze: stodoły, chlew, obora, spichlerz, piekarnia, a także ogród i studnia².

23 stycznia 1793 roku Rosja i Prusy podpisały konwencję rozbiorową, w związku z tym po wkroczeniu wojsk pruskich na uzgodnione w podziale ziemie Rzeczypospolitej, zmieniła się sytuacja dóbr pabianickich, w tym i Wymysłowa Folwark. Jeszcze przed zatwierdzeniem traktatu rozbiorowego z Prusami, podczas sejmiku grodzieńskiego – co mimo stawianego oporu nastąpiło w trakcie niemiejskiej sesji sejmowej 23 września 1793 roku – wraz z pozostałą częścią terytorium państwa polskiego zajętego przez państwo pruskie, stały się one jego częścią.

Z ziem polskich przejętych przez Prusy w II rozbiorze Polski zaczęto tworzyć i organizować prowincję Prusy Południowe. Terytorialno-administracyjne założenia nowej prowincji zostały ogłoszone przez króla pruskiego Fryderyka Wilhelma II w patencie królewskim z 25 marca 1793 roku – w kolejnym patencie (7.04.1793) utworzono kamery wojenno-ekonomiczne jako organa wykonawcze, w zakresie uprawnień których znalazło się administrowanie dobrami ziemskimi. Pod względem terytorialnym Prusy Południowe zostały podzielone na departament piotrowski i poznański.

Realizację planów organizacyjnych, wraz z niektórymi kompetencjami, powierzono Ottonowi Karlowi Fridrichowi von Vossowi, przy pomocy śląskiego ministra Karla Georga von Hoyma i von Schröttera³. Część kwestii dotyczących Prus Południowych pozostały bezpośrednio podporządkowane Generalnemu Dyrektorium⁴.

Ziemie zajęte przez Prusy w wyniku II rozbioru to, w różnym wymiarze, przede wszystkim średnia i drobna własność szlachecka. Największym posiadaczem dóbr był Kościół rzymskokatolicki: arcybiskupstwa, biskupstwa i kapituły. W stosunku do tych ostatnich majątków Fryderyk Wilhelm II zdecydował w kwietniu 1793 roku o pozostawieniu ich jako własności duchowieństwa, z obowiązkiem płacenia połowy dochodów do kasy pruskiej, choć początkowo

² AKKK, Wymysłów, Inwentarz rewizji różnych dóbr wiejskich Krakowskiej Kapituły Katedralnej V/1847 (dalej: Rev. V/1847), 1–5; Archiwum Państwowe Łódź, Zbiór rękopisów archiwalnych 1520–1914, Inwentarz włości pabianickiej 1737, Lustracja dóbr pabianickich kapituły krakowskiej z 1737 roku wraz z suplementum z 1743 roku, 41–43; Robert Adamek, Tadeusz Nowak, *Zarys dziejów Dobronia i okolicznych miejscowości do 1939 roku (wchodzących w skład obecnej gminy Dobroń)* (Łask–Dobroń: Zarząd Gminy Dobroń, 2000), 76.

³ Jan Wąsicki, *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe 1793–1806. Studium historycznoprawne* (Wrocław: Zakład im. Ossolińskich, 1957), 38–41, 111, 118.

⁴ Tamże, 112–116.

zamierzał dokonać ich konfiskaty. O zmianie postanowienia zdecydował m.in. znaczący wpływ duchowieństwa na mieszkańców oraz chęć pozyskania jego przychylności wobec nowej władzy. Wyznaczono inspektorów ekonomicznych, przedstawicieli kamer, których zadaniem był nadzór i kontrola nad gospodarką kościelnych majątków. Ustalono także zasady obsadzania stanowisk i funkcji kościelnych, przenoszenia duchownych, funkcjonowania klasztorów oraz charakter związków z papieżem⁵. Wskazane okoliczności, niepewność i niejasność wynikająca z niejednoznacznie określonego charakteru dóbr duchownych spowodowały, że na początku października 1793 roku, a więc już w czasie zwołanego sejmiku w Grodnie, krakowska kapituła podjęła działania w celu uzyskania rekompensaty za możliwą utratę dóbr pabianickich. Skierowano prośbę do króla Stanisława Augusta Poniatowskiego „abyś nam wyrównującą stracie kompensację obmyślić, i łaskawie zabezpieczyć raczył”⁶, władca odpowiedział, że „uznaje być rzeczą sprawiedliwą”, aby krakowska kapituła „dostateczną znalazła kompensacją”. Przekazywał kapitule: „właśnie też teraz układa się projekt ogólny, duchowieństwa naszego interesu obejmujący, gdzie i WM Państwa kapituła nie jest zapomniana”⁷. Słowa ostatniego króla Rzeczypospolitej, który nie miał realnego wpływu na podejmowane decyzje odnosiły się do kwestii związanych z duchowieństwem, które zostały ustalone na sejmiku w Grodnie. Część z nich była tylko formalnym potwierdzeniem istniejących już regulacji. Pozostałe, szczególnie dotyczące arcybiskupstwa gnieźnieńskiego i prymasostwa, były przedmiotem sporu między Rosją i Prusami od sierpnia do września 1793 roku, kiedy po jego rozstrzygnięciu zostały przyjęte uzgodnienia w tym zakresie. Ostateczny traktat sejmowy został podpisany 25 września 1793 roku.

Kolejne zmiany administracyjno-terytorialne nastąpiły po wybuchu insurrekcji kościuszkowskiej oraz III rozbiore Polski⁸. Dobra pabianickie, jak wszystkie inne należące do Kościoła rzymskokatolickiego, weszły w skład Prus, uległy sekularyzacji i stały się własnością państwową. Kapituła straciła dwa miasta i pięćdziesiąt wsi, nie otrzymała żadnego wynagrodzenia, jedynie w 1803 roku

⁵ Tamże, 45–46, 78–86.

⁶ AKKK, Acta actorum capituli ecclesiae cathedralis Cracoviensis 26: 30 IX 1793–20 V 1803 (dalej: Aa 26), 8–9.

⁷ AKKK, Aa 26, 31–32.

⁸ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Der Zustand der Herrschaft Pabianice, deren Einziehung und künftige Verwaltung. 1796–1797, Generalne Dyrektorium Prus Południowych nr 1257, Seria: 1 Uniwersalia.

rząd pruski wypłacił kanonikowi Szczepanowi Hołowczycowi odszkodowanie za majątek ruchomy w Pabianicach. W wyniku III rozbioru przyłączono kolejne ziemie, dokonano reorganizacji terytorialno-administracyjnej, w Prusach Południowych zmodyfikowano departament poznański, utworzono warszawski oraz kaliski.

Nastąpiła także zmiana na stanowiskach urzędniczych. K. von Hoym, w licznych listach i depeszach wysyłanych do króla pruskiego, działania O. von Vossa oraz urzędników pruskich przedstawiał jako klęski i niepowodzenia. Według K. von Hoyma nie udało im się pozyskać przychylności mieszkańców Prus Południowych wobec zmieniających się warunków oraz nowej władzy i systemu rządów. Doprowadziło to do odwołania 24 września 1794 roku O. von Vossa i powołania na jego miejsce śląskiego ministra, a jednocześnie uznania kilka dni później samodzielności i niezależności jego rządów w Prusach Południowych od Generalnego Dyrektorium. W kolejnych latach sposób zarządzania prowincją oraz nadawanie majątków przez K. von Hoyma spotykały się z coraz większym niezadowoleniem i krytyką. W listopadzie 1797 roku tron pruski objął Fryderyk Wilhelm III, który był nieprzychylnie nastawiony do niektórych ministrów. Czynniki te doprowadziły do odwołania 22 kwietnia 1798 roku K. von Hoyma i przywrócenia z powrotem O. von Vossa, zaś prowincję Prus Południowych podporządkowano Generalnemu Dyrektorium⁹.

Założeniem polityki wewnętrznej wobec utworzonej w 1793 roku prowincji Prusy Południowe była realizacja kilku celów. Należały do nich integracja zajętych ziem polskich z resztą państwa pruskiego oraz ich zagospodarowanie i zasiedlenie. Przygotowano plan akcji osadniczej, w ramach której zamierzano sprowadzić ludność pochodzącą z Prus. Przy jego realizacji władze przede wszystkim brały pod uwagę konieczność utrzymania dotychczasowego potencjału oraz uniknięcia wyludniania prowincji pruskich. W związku z tym podjęto starania, aby do Prus Południowych kierować tych, którzy zdecydowali się na migrację do Ameryki Północnej. Drugą grupą, którą planowano sprowadzić byli mieszkańcy przeludnionych i słabych gospodarczo terenów, jak np. Badenia i Wirtembergia. Podstawowym i głównym zamierzeniem politycznym było uzyskanie wzrostu dochodów władcy przez wykorzystanie potencjału gospodarczego i ziemskiego przyłączonych terytoriów¹⁰.

⁹ Wąsicki, *Ziemie polskie*, 295–298.

¹⁰ Krzysztof Woźniak, *Niemieckie osadnictwo wiejskie między Prosną a Pilicą i Wisłą od lat 70. XVIII wieku do 1866. Proces i jego interpretacje* (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu

Dla realizacji tych planów potrzebna była duża ilość gospodarstw wiejskich, których brakowało w Prusach Południowych. Postanowiono więc wydzielić je z majątków ziemskich, a następnie sprowadzić osadników. Własność ziemska uległa znacznym przekształceniom ze względu na zmianę charakteru, układu przestrzennego i prowadzoną akcją kolonizacyjną. Zakładane osady charakteryzowały się regularną zabudową, powstawały wsie rzędowo-liniowe z budynkami wzdłuż drogi w równych odległościach, czemu sprzyjały równe, co do wielkości, podziały gruntów. Taki podział został przeprowadzony w Wymysłowie Folwark znajdującym się w dobrach pabianickich¹¹. Północna część Wymysłowa Folwark została wydzielona jako Wymysłów Piaski. W wyniku parcelacji pozostałej części, grunty podzielono na osiem zagród o kształcie regularnej rzędówki i przeznaczono na nową osadę Wymysłów, będącą jedną z nowych, które zostały utworzone na terenie obejmującym obecną gminę Dobroń. Rozplanowanie przestrzenne, sposób zagospodarowania oraz wyodrębnienie i przekształcenie gruntów z dawnego folwarku spowodowało, że ziemie te uniknęły typowych dla XIX wieku regulacji¹².

Przyjęte założenia osadnicze zapoczątkowały wyjątkową kolonię Wymysłów, która nie została zasiedlona typowymi pruskimi osadnikami. Król pruski w 1796 roku udzielił zgody, aby podzielone grunty zasiedlili francuscy emigranci, przedstawiciele szlachty i arystokracji opuszczającej swój kraj z powodu trwającej tam rewolucji¹³.

Wybór miejsca, jak i pojawienie się określonych osadników francuskich w nowej kolonii Wymysłów nie było przypadkowe. Jednym z nich był Stanislas Jean de Boufflers – chrześniak króla Stanisława Leszczyńskiego, członek Akademii Francuskiej oraz Akademii Berlińskiej, pisarz, którego z Fryderykiem Wilhelmem II łączyła osobista znajomość. W czasie rewolucji francuskiej, po rozwiązaniu Konstytuanty, obawiając się zmian politycznych propagowanych przez jakobinów, razem z Françoise Éléonore Dejean de Manville księżną Sabran w 1791 roku opuścili Francję i przybyli na zaproszenie księcia Henryka Pruskiego do Rheinsbergu. Informacje o pobycie S.J. de Boufflersa zawiera korespondencja

Łódzkiego, 2013), 87–88; Otto Heike, *150 Jahre Schwabensiedlungen in Polen 1795–1945* (Leverkusen: nakł. autora 1979), 1–10.

¹¹ Tomasz Figlus, Katarzyna Staniek, „Wielokulturowość wsi w wymiarze lokalnym na przykładzie gminy Dobroń”, *Space-Society-Economy* 20 (2017): 129–130.

¹² Tamże, 130, 134–135.

¹³ Tamże, 128–129; Woźniak, *Niemieckie osadnictwo*, 77–81.

dypłomatyczna Antoine-Bernard Caillarda, od 1795 roku ambasadora francuskiego w Prusach. W depeszy z początku lipca 1796 roku (15 messidora roku IV wg kalendarza republikańskiego) kierowanej do Dyrektoriatu zawiadamiał, iż książe Henryk Pruski udzielił S.J. de Boufflersowi azylu¹⁴. Ksiązę prowadzący typowy dworski styl życia, znany z sympatii frankofilskich, przyjmował emigrantów przybywających z rewolucyjnej Francji¹⁵. Nie byli to jedyni uciekinierzy przed rewolucyjną zawieruchą na terenie Prus.

Kwestia emigrantów z Francji w polityce pruskiej pojawiła się na początku 1792 roku. W wydanym 4 lutego 1792 roku zarządzeniu, zgodnie z decyzją władz pruskich, przybysze z Francji mieli zagwarantowane takie same prawa, jak i inni emigranci, pomoc, opiekę oraz ochronę rządu pruskiego. Jednocześnie kierowano przybywających Francuzów na terytorium ówczesnych księstw Klewe oraz Ansbach-Bayreuth, obowiązywał ich zakaz zbierania się w większych grupach, tworzenia oddziałów wojskowych oraz podejmowania działań temu celowi służących. Jedną z przyczyn zainteresowania władz pruskich emigrantami była ich aktywna działalność w Koblencji, co wywarło wpływ na sytuację międzynarodową. Przyczyniło się do zaostrzenia stosunków między Francją a Austrią, szczególnie gdy na tron wstąpił Franciszek II i do wybuchu, w kwietniu 1792 roku, wojny. Prusy przystąpiły do niej i do koalicji z Austrią¹⁶. Klęska działań wojennych przeciwko rewolucyjnej Francji w bitwie pod Valmy, spowodowała zaostrzenie postępowania władz pruskich w stosunku do emigrantów. Obawiano się przede wszystkim przenoszenia i rozpowszechniania idei rewolucyjnych, wywoływania nastrojów i zamieszek sprzyjających tym tendencjom oraz pozyskiwania sojuszników. Miało to niewątpliwie związek z postępowaniem części emigrantów oraz pogorszeniem się warunków ekonomicznych w związku z blokadą Francji, a także samą sytuacją niektórych ziem pruskich, zbyt słabych ekonomicznie, aby móc przyjąć i utrzymać emigrantów. Zaangażowanie Prus w działania wobec rewolucyjnej

¹⁴ Tłumaczenia: A. Łysiak-Łątkowska, konsultacja tłumaczeń do przypisu 14, 16, 19–20 Magdalena Lorkowska-Sawiczewska; Archives Nationales France (dalej: AN), Série AF: archives du pouvoir exécutif 1789–1815, III: Directoire exécutif: Relations extérieures (an IV-an VIII), 76: Prusse (1792-an VIII): Prusse Correspondance des agents français à Berlin et en Suisse, Correspondance relative notamment aux Français émigrés en Prusse (an IV-an VII) dossier 318: Voyage du marquis de Boufflers à Varsovie (15 messidor an IV) (dalej: AF/III/76) (brak paginacji).

¹⁵ Ghislain de Diesbach, *Histoire de l'émigration 1789–1814. Édition revue, corrigée, augmentée* (Paris: Perrin, 1998), 367–368.

¹⁶ Thomas Höpel, *French Émigrés in Prussia*, w: *The French Émigrés in Europe and the Struggle against Revolution 1789–1814*, red. Kristy Carpenter, Philip Mansel (New York: St. Martin's Press, 1999), 101.

Francji odbywało się przy jednoczesnej aktywności wobec sprawy polskiej i polityki prowadzonej przez Katarzynę II. Po zawarciu pokoju (5/6 kwietnia 1795 roku w Bazylei), który narzucił politykę ostrożności w stosunkach z republikańską Francją, pruską politykę wobec emigrantów cechowała rezerwa i dystans. Zawarty pokój oznaczał wycofanie Prus z koalicji antyfrancuskiej, ale przy zachowaniu dużej powściągliwości w relacjach z Francją, pozwolił także na polityczne i wojskowe zaangażowanie władz pruskich w III rozbiór Polski.

Przybywający do Prus wpisywani byli do rejestrów, co było jednym z niezbędnych warunków uzyskania pozwolenia na pobyt. Znajdowali się pod stałą kontrolą i nadzorem policyjnym, zwracano przy tym uwagę i robiono rozróżnienie między emigrantami – niektórzy z nich, z powodu prowadzonej działalności, uznawani byli za zagrażających bezpieczeństwu i porządkowi państwa pruskiego. Zdarzały się jednak przypadki, o czym także zawiadamiał Dyrektoriat A.-B. Caillard, że niektórym udawało się uniknąć koniecznych formalności oraz, mimo zastrzeżeń, przedostać się na teren państwa pruskiego¹⁷. Niektórzy udawali, że są innej narodowości np. włoskiej czy szwajcarskiej, gdyż przedstawiciele tych nacji nie obejmowały wydawane zarządzenia lub próbowali powoływać się na swoją własność (nawet fikcyjną) znajdującą się na terenie Rzeszy Niemieckiej jako argument uzasadniający prawo pobytu lub próbowali je uzyskać przez małżeństwo. Byli i tacy, którzy akceptując przestrzeganie obowiązujących zasad, uzyskiwali prawo pobytu. Był to wynik nie tylko organizacji pruskiej polityki emigracyjnej, ale i rozwagi w traktowaniu przybyszów i zwracaniu uwagi na ich sytuację, przy jednoczesnym zachowaniu narzuconych wymagań¹⁸.

Arystokracja i szlachta również podlegała obowiązującemu prawodawstwu, jednak ze względu na swoje pochodzenie, pozycję społeczną oraz kontakty rodzinno-szlacheckie, jej pobyt wyglądał nieco inaczej. Korzystając z licznych powiązań, dzięki m.in. listom rekomendacyjnym do przedstawicieli szlachty pruskiej, generalicji, wpływowych duchownych i urzędników, zapewniali sobie pobyt oraz środki niezbędne do prowadzenia stylu życia, do którego byli przyzwyczajeni. Niektórzy z nich nawet, dzięki Fryderykowi Wilhelmowi II, uzyskiwali własność ziemską, jak właśnie S.J. de Boufflers, czy dobra w innej postaci¹⁹.

¹⁷ AN, AF/III/76.

¹⁸ Hópel, *French Émigrés*, 102–105.

¹⁹ Tamże, 103–104.

Emigranci z Francji na terenie Prus znajdowali się także pod obserwacją dyplomatów oraz agentów rewolucyjnej Francji, czego dowodzą depe-sze A.-B. Caillarda wysyłane do Dyrektoriatu. Na początku lipca 1796 roku (15 messidora roku IV wg kalendarza republikańskiego) informował o przyjeździe S.J. de Boufflersa do Warszawy, choć jak stwierdzał cel pobytu był niejasny. Przedstawił dwie hipotezy, według jednej z nich markiz miał pełnić rolę obserwatora postaw i nastrojów mieszkańców Prus Południowych²⁰. Według drugiej, chodziło o nadanie ziem emigrantom znajdującym się w Prusach i utworzenie kolonii, która znajdowałaby się pod zarządem i nadzorem władcy pruskiego²¹. W początkach sierpnia 1796 roku (26 termidora roku IV wg kalendarza republikańskiego) A.-B. Caillard pisał, że przyjazd S.J. de Boufflersa na dawne ziemie polskie nie jest już tajemnicą, jak również projekt stworzenia osady dla rozrzuconych w Prusach emigrantów. Dalej informował, że jego realizację S.J. de Boufflers upatruje w możliwości otrzymania ziemi oraz zapewnienia środków niezbędnych do jej uprawy. A.-B. Caillard uważał, że ten plan jest źle pomyślany i wątpił, czy ma szanse powodzenia, co opierał na kilku przesłankach. Wątpił, czy szlachta, pozbawiona w swoim kraju majątków, będzie chciała i mogła zająć się prowadzeniem gospodarstw, uprawą roli i stać się *simples agriculteurs*, zwykłymi rolnikami. Powątpiewał, czy będzie to możliwe w kraju, którego język, zwyczaje i obyczaje są im nieznanne. Stwierdzał dalej, że król pruski nie podjąłby tak nierozważnej decyzji, aby ludność terytoriów przyłączonych do Prus pozbawić przynależnych jej ziem. Mogłoby to, zdaniem A.-B. Caillarda, prowadzić do niezadowolenia i wrogości wobec władcy Prus i przybrać formę niepokoju lub spisków. Sądził, że pomysł utworzenia osady dla emigrantów z Francji może przyczynić się do wzbudzenia niechęci wśród mieszkańców ziem polskich wobec przybyszy. Na koniec zalecał, aby Dyrektoriat nie pozostał obojętny na działania władzy pruskiej i obserwował rozwój wypadków²² ze względu na stosunki polityczne i dyplomatyczne, szczególnie po zawarciu wspomnianego traktatu pokojowego.

²⁰ Por. Wąsicki, *Ziemie polskie*, 212–215.

²¹ AN, AF/III/76.

²² AN, AF/III/ 74: Pologne (an II- an VIII) dossier 30: extrait de dépêche de Caillard sur le voyage de Stanislas de Boufflers en Pologne (26 thermidor an IV) [dalej AF/III/74] (brak paginacji).

Przedstawiony powyżej projekt dotyczący przedstawicieli francuskiej arystokracji zbiegł się z planami matrymonialnymi markiza S.J. de Boufflersa i księżnej Sabran.

Księżna poślubiła pierwszego męża, 66-letniego Josepha de Sabran, księcia Gramont, mając 19 lat. Małżonkowie mieli dwójkę dzieci, córkę: Louise Éléonore Mélanie, nazywaną powszechnie przez krewnych i w kręgu towarzyskim Delphine i syna Elzéara Louisa Marie. Księżna Sabran, dwa lata po śmierci męża (1775) nawiązała znajomość z S.J. de Boufflersem. Po kilku latach bliska znajomość i przyjaźń przekształciła się w trwającą dwadzieścia lat relację miłosną²³. Podczas pobytu w Rheinsbergu zrodził się zamysł zawarcia małżeństwa.

To oraz inne wydarzenia związane z latami spędzonymi poza Francją, z powodu zawieruchy rewolucyjnej, przywoływane są w listach córki księżnej Sabran, Delphine. Fragmenty korespondencji wraz z innymi papierami rodzinnymi oraz opisem życia Delphine de Sabran i jej bliskich krewnych zostały przygotowane do publikacji i wydane przez Gastona Maugrasa i Pierre'a Croze Lemerciera²⁴. Córka księżnej Sabran była znana we francuskich kręgach arystokratycznych. Poślubiła Armanda de Custine, stając się markizą de Custine, była też matką znanego pisarza i podróżnika Astolphe de Custine. Aktywnie uczestniczyła w życiu salonów, słynęła z urody, podziwiano jej inteligencję, a S.J. de Boufflers nadał jej przydomek „królowej róż”. Kilka lat po śmierci męża, który zginął na gilotynie w 1793 roku, markiza de Custine nawiązała bliską więź z François-René de Chateaubriandem. Jak wynika z treści i tonu zamieszczonych w powyższej publikacji listów, choć przepełniona uczuciami smutku i tęsknoty za matką, wyrażała radość z powziętego przez rodzicielkę zamiaru zamążpójścia. Wyrażała żal, że nie weźmie udziału w tej uroczystości, jednocześnie mając nadzieję na szybki powrót matki do Francji. Tak się jednak nie stało, ponieważ Fryderyk Wilhelm II

²³ Zob. Sue Carrell, *Introduction do La comtesse de Sabran et le chevalier de Boufflers, Le Lit bleu, correspondance 1777–1785*, Sue Carell (Paris: Tallendier, 2009), 23–40; Antonio José de Vincent-Yagüe Jara, „El viaje del caballero de Boufflers a Senegal y sue correspondencie con Eleonore de Sabran (The journey of the chevalier de Boufflers to Senegal and his correspondence with Éléonore de Sabran)”, *Estudios Románicos* 21 (2012): 153–164; Jennifer Ingleheart, *Two Thousand Years of Solitude: Exile After Ovid* (Oxford University Press, 2012); Margaret Trouncer, *Oriflamme: Being the True Story of Madame de Sabran and Her Lover the Chevalier de Boufflers During the Times of Marie-Antoinette and the Revolution* (London: MacDonald & Co 1944); Pierre de Croze-Lemercier, *Le Chevalier de Boufflers et La Comtesse de Sabran* (Paris: Calman Lévy, 1894).

²⁴ Pierre de Croze-Lemercier, Gaston Maugras, *Delphine de Sabran, marquise de Custine* (Paris: Librairie Plon, 1912), dostęp 22.01.2019, <https://archive.org/details/delphinedesabra00maug/page/n17>.

wyraził zgodę na przekazanie gruntów ziemskich i na przybycie emigrantów – S.J. de Boufflers przyjął królewską ofertę, a księżna Sabran udała się ze swoim towarzyszem²⁵ i wbrew pragnieniom córki, nie wróciła do kraju opuszczonego pod wpływem wydarzeń rewolucyjnych.

Markiza de Custine, jak wynika z jej słów, zaniepokojona tymi planami, obawiała się jak matka, o słabym zdrowiu, zniesie tak długą i uciążliwą podróż, jak dostosuje się do klimatu jeszcze surowszego niż ten w Berlinie. Narastał w niej niepokój czy rozłąka z matką nie będzie rozstaniem już na zawsze. Te obawy powodowały, że niezbyt przychylnie myślała o terytorium, na którym znalazła się jej matka²⁶.

Uczucie smutku i towarzyszące mu poczucie osamotnienia, oddalenie i rozdzielenie z matką powodowały, że markiza de Custine opisywała ziemię polskie jako kraj 1000 razy jeszcze bardziej odległy niż Prusy, zastanawiała się, czy jest pokryty kwiatami i zaludniony, wywoływał w niej wrażenie i przywodził na myśl pustynię²⁷. O projekcie S.J. de Boufflersa Delphine wyrażała się dość sceptycznie. On sam przez redaktorów cytowanej publikacji ukazany został jako marzyciel, który sądził, że realizacja tego zamiaru zapewni mu pomyślność²⁸. wraz z księżną Sabran w maju 1797 roku przybył do Wymysłowa, następnie oboje udali się do Wrocławia, gdzie zawarli ślub²⁹.

Zezwolenie na dzierżawę gruntów w Wymysłowie o obszarze „1148 mórg i 56 prętów kwadratowych według miary magdeburskiej” wraz ze znajdującymi się tam budynkami, potwierdzone zostało zawartą 27 czerwca 1800 roku umową na zasadach obowiązujących w ramach prawodawstwa i administracyjnych uregulowań w Prusach Południowych.

Formalna umowa została zawarta z kamerą kaliską przez żonę S.J. de Boufflersa, określała ona prawa i zobowiązania osadników, zakres i zasady gospodarowania. Na jej mocy S.J. de Boufflers otrzymał prawo do korzystania na ustalonych warunkach i w wyznaczonej ilości z drzew, wypasu 18 sztuk bydła w okolicznych lasach, do produkcji towarów na własne potrzeby, polowania i łowienia, pańszczyznę od sześciu polskich chłopów z Mogilna za opłatą po 6 groszy pruskich i po 12 groszy za sprzężaj. Od króla pruskiego otrzymał żywy inwentarz „kupiony

²⁵ Croze, Maugras, *Delphine de Sabran*, 317.

²⁶ Tamże, 318–319.

²⁷ Tamże, 319.

²⁸ Tamże, 318.

²⁹ Tamże, 326.

królewskim kosztem: konie, woły, krowy”, ponadto na terenie folwarku wybudowano dla S.J. de Boufflersa spory dom i pomieszczenia gospodarcze. Markiz z kolei w myśl zawartej umowy zobowiązany był do płacenia wyznaczonych kwot za użytkowanie roli, która została zróżnicowana na „użyteczną” i „zarosłą”, podymne, opłat od określonych transakcji, mógł, na swój koszt, postawić młyn i inne kolejne budynki. Miał być przedstawicielem policji i prawa, do niego należało pilnowanie porządku i nadzorowanie pozostałych jego towarzyszy³⁰.

Razem z S.J. de Boufflersem przybyło ośmiu emigrantów pochodzenia arystokratycznego, którzy otrzymali grunty pod uprawę i zabudowę. Byli wśród nich: de Casteras, de Salis, de Vaussancourt, de Vassan, de Puissieux, de Plesse, de Nattencourt i de St. Angel³¹. Dziewiątym osadnikiem miał też być Ségur (Armand-Louis-Maurice), który opuścił armię Kondusza i również przybył do Rheinsbergu, a potem do Berlina, skąd wspólnie z S.J. de Boufflersem, planował wyjechać do Wymysłowa. Okazało się jednak, że jego imię nie figuruje na liście emigrantów i nic nie stoi na przeszkodzie, by mógł wrócić do ojczyzny³². Wkrótce po opuszczeniu Wenecji do osadników dołączył Elzéar. Jego siostra, którą łączyła z nim bliska więź i relacja, czemu nieraz dawała wyraz w listach, od dłuższego czasu nie miała od niego wiadomości. Gdy okazało się więc, że znajduje się wraz z matką w Wymysłowie, w liście z 7 lipca 1797 roku nie kryła radości z takiego rozwoju wypadków. Z pewnym smutkiem jednak pisała do matki, że ma syna przy sobie, ale nie córkę, która byłaby skłonna jej pomagać.

Dla S.J. de Boufflersa dobra otrzymane w Wymysłowie stanowiły azyl i schronienie od wydarzeń rewolucyjnych, mógł tam w spokoju poświęcić się twórczości literackiej oraz prowadzeniu korespondencji. Okolicznym mieszkańcom dał się poznać jako ekscentryk i oryginał, o jego stylu bycia krążyły anegdoty, które zanotował Eugeniusz „Wielisław” Skrodzki w *Wieczorach piątkowych*. W tonie lekkiej ironii charakteryzował S.J. de Boufflersa, „pierwszego niegdys

³⁰ APL, Zbiór szczątków archiwów podworskich (dalej: Zbiór szczątków), Przywilej czyli zapis wieczysto-dzierżawczy folwarku Wymysłów (Ekonomia Pabianice), r. 1800–1900 (dalej: Przywilej czyli zapis), 45–55.

³¹ APL, Zbiór szczątków, Regestr kolonii Wymysłów, k. 27; Maksymilian Baruch, *Pabianice, Rzgów i wsie okoliczne. Studia i szkice historyczne z dziejów dawnej włości kapituły krakowskiej w Sieradzkim i Łęczyckim* (Pabianice, 1930), 80–83; o pobycie emigrantów w Wymysłowie przedstawionym w formie popularnej, zob. „Mieszkał tu markiz i hrabiowie”, *Życie Pabianic*, 27.07.2013, dostęp 18.11.2018, <https://www.zyciepabianic.pl/informacje/historia/mieszkal-tu-markiz.html>.

³² Croze, Maugras, *Delphine de Sabran*, 321.

eleganta Wersalu”, który jeździł na „oprawionym wieprzu”³³. W podobnie barwny sposób pisał o innych Francuzach, przebywających w Wymysłowie i w okolicach. Autor *Wieczorów piątkowych* wspominał, że markiza de Béthune miała „nabytą od ekonomowej lisią szubę, bo własnych soboli zapomnieć musiała przy ucieczce przed gilotyną”³⁴. Inna przedstawicielka arystokracji, księżna de Force posiadała brylanty, które otrzymała od królowej hiszpańskiej, z których jeden nabyła „Żydówka, kupcowa win w Łasku”, drugi stał się własnością „możnej niegdyś rodziny Łączyńskich”³⁵. E. Skrodzki w barwny sposób relacjonował jak hrabia Mirepoint próbował przywołać i zatrzymać atmosferę czasu i miejsc mu znanych, a rozbitych przez rewolucyjną rzeczywistość. Symbolicznym punktem odniesienia stał się zachowany element zastawy stołowej, arystokrata, „utrzymując, że człowiek dobrze urodzony nie może inaczej jadać, tylko na srebrze, potrafił spośród różnych przygód tułaczego życia zachować dawną swoją familijną cukiernicę i używał jej za wazę, to za półmisek”. Gdy wyjeżdżał zastawiał ją „do Żyda, poleszyńskiego karczmarza”, aby później ją wykupić. Ostatecznie, według autora *Wieczorów piątkowych*, przedmiot ten trafił do infulata w Łasku³⁶. S.J. de Boufflers, jak i pozostali emigranci, rzadko spędzali czas w swoich siedzibach, w miarę swoich możliwości uczestniczyli w życiu towarzyskim, goszcząc w domach okolicznej szlachty: Pstrokońskich, Radolińskich, Cieleckich, Walewskich, Sulimierskich, Okołowiczów, Złotnickich, Kobierzyckich. E. Skrodzki opisując obecność Francuzów skomentował to w następujący sposób: „wymagać po tych dworskich wietrznikach, aby gospodarowali, było to tyle praktycznym, co konia wyścigowego zaprząć do pług, przybyłcy zwykle oddawali znój rolnika chłopom, a sami się, jak mogli (...), gościnnieścią żywili”³⁷.

Markiza E.D. Boufflers prowadziła w Wymysłowie spokojne życie, jej córka w liście z 20 lipca 1797 roku kolejny raz dawała wyraz swojej tęsknocie za matką. Jednocześnie z tonu listu można przypuszczać o wyobrażeniu jakie miała na temat jej pobytu – samotnia, w otoczeniu świata natury, gdzie można oddawać

³³ Eugeniusz Skrodzki, *Wieczory piątkowe i inne gawędy*, oprac. Mieczysław Opalek (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1962), 257; w przypisie 11 (s. 361) do rozdziału opisującego emigrantów znajduje się informacja, że może chodzić o osobę Catherine-Stanisława Boufflersa (1738–1815), co jest niezgodne ze stanem współczesnej wiedzy na temat osadników francuskich w Wymysłowie.

³⁴ Skrodzki, *Wieczory*, 257–258.

³⁵ Tamże, 258.

³⁶ Tamże, 258.

³⁷ Tamże, 256–257.

się twórczości literackiej. Delphine ceniła pisarstwo swojej matki, odnosiła je do utworów madame de Staël. Miała nadzieję, zgodną z jej obrazem obecności matki w wiejskiej pustelni, że ta ostatnia napisze jakąś powieść³⁸. Odsobnienie, obraz rustykalnej idylli, to motyw nawiązujący do literackiej, filozoficznej myśli Jeana Jacquesa Rousseau. Zarówno Delphine, jak i jej brat byli wychowywani według jego zaleceń i wskazówek, co wpłynęło na percepcję idei tego filozofa.

Markiza de Custine cały czas planowała spotkanie z matką, snując różne pomysły co do jego organizacji. Początkowo brała pod uwagę przyjazd do Berlina jesienią 1797 roku, była też gotowa udać się wszędzie tam, gdzie matka by zechciała. Na przeszkodzie stały czynniki polityczne, w tym wrześnieowy przewrót we Francji, który miał uniemożliwić uzyskanie przewagi przez rojalistów oraz brak pieniędzy. Innym jej pomysłem było, aby matka i brat przyjęli obywatelstwo Prus, co ułatwiłoby im przyjazd do Francji. Brała pod uwagę spotkanie w majątku pod Paryżem³⁹. Wiosną 1798 roku zorganizowała spotkanie w cysterskim klasztorze w Heilbronn, które jednak odbyło się z opóźnieniem i było krótsze niż początkowo ustalono. Markiza E.D. de Boufflers, zanim przybyła na spotkanie z córką, udała się wcześniej do Berlina, gdzie starała się o utrzymanie ustanowionej pensji, co w niezobowiązujący sposób przyrzekł król Prus. Dodatkowo zakłóciły je choroba Elzéara, a następnie samej Delphine⁴⁰.

Francuscy przybysze pozostali w Wymysłowie do 1800 roku, kiedy to zostali skreśleni z listy emigrantów. Nastąpiło to dzięki działaniom markizy de Custine oraz jej osobistym znajomościom z wpływowymi i utytułowanymi politykami, do których należeli Pierre de Ruel, markiz de Beurnonville, generał i par Francji pełniący w 1800 roku funkcję ambasadora w Berlinie oraz ówczesny minister policji Joseph Fouché, z którym pozostawała nawet w intymnej relacji. Wiadomość, która umożliwiła im powrót do „drogiej ojczyzny” po wieloletniej nieobecności, wynoszącej, jak zostało zaznaczone, nawet 10 lat, została entuzjastycznie przyjęta.

Bardzo szybko wyzbyli się nabytych dóbr, S.J. de Boufflers nie był w stanie powstrzymać swojej niecierpliwości i wyruszył natychmiast w drogę powrotną. Nastrój najlepiej oddawały jego słowa, z których wynikało, że nawet jeśli by miał głodować, woli pobyt we Francji niż życie w dostatku w Prusach, którego,

³⁸ Croze, Maugras, *Delphine de Sabran*, 331.

³⁹ Tamże, 334–335.

⁴⁰ Tamże, 340–343.

co warto zaznaczyć i tak nie zazał⁴¹. Uregulowaniem wszystkich formalności związanych ze sprzedażą, z posiadanymi zobowiązaniami oraz kwestiami finansowymi zajęła się jego żona. Warunki i sam akt sprzedaży zostały sporządzone i podpisane w kamerze kaliskiej kilka miesięcy po podpisaniu aktu wieczystej dzierżawy, we wrześniu 1800 roku. Nabywcą został jej prezes Ferdynand Oppeln-Bronikowski⁴².

Śladem pamięci obecności Francuzów w Wymysłowie stały się porzekadła oddające ich położenie i nawiązujące do charakteru oraz stylu bycia, którym nadawano sens ogólniejszy. Posługiwano się powiedzeniami: „bodaj ci na taką biedę przyszło jak tym Francuzom”, czy „niecierpliwy, bestyjnik jak Francuz z Wymysłowa”⁴³. Pamięć zachowana została w nazwie miejscowości, której dodano nowy człon, dzięki czemu Wymysłów stał się Wymysłowem Francuskim.

Pobyt Francuzów w Wymysłowie był jednym z wielu wycinków emigracyjnej rzeczywistości, która stała się udziałem tych, którzy zdążyli wyjechać z kraju pogrążonego w rewolucji. Niektórzy opuszczali kraj z powodu deklarowanej wierności księciu Kondeuszowi, inni kierowali się strachem, dla jeszcze innych powodem był wstrząs rewolucyjny i postępująca radykalizacja.

Wyjeżdżający z Francji nie stanowili jednolitej grupy, różnili się pochodzeniem, statusem społecznym, przynależnością stanową, poglądami, a także momentem, w którym decydowali się na wyjazd z rewolucyjnej ojczyzny. Położenie i warunki, w których się znaleźli łączyło jednak kilka elementów wspólnych dla ogółu emigracyjnych uciekinierów.

Kategorię emigranta wprowadziło prawodawstwo rewolucyjne, które stawało się coraz bardziej represyjne. Od 1791 roku wydawano dekrety, zgodnie z którymi Francuzi znajdujący się poza granicami zostali uznani za spiskujących przeciwko swojemu krajowi. W dekretach z 1792 roku Zgromadzenie Prawodawcze rozszerzyło to prawo na dzieci i żony, a także uchwaliło konfiskatę, a następnie sprzedaż majątków tych, którzy od 1 lipca 1789 roku byli poza granicami Francji. Powołana po rozwiązaniu Legislatywy, Konwencja Narodowa 25 października 1792 roku emigrantów uznała za banitów „na wieczność”. Pomiędzy 28 marca

⁴¹ Tamże, 357–358.

⁴² APL, Zbiór szczątków, Przywilej czyli zapis, 55–65.

⁴³ Skrodzki, *Wieczory*, 258.

a 5 kwietnia 1793 roku przyjęte zostały prawa, według których uznano ich winnymi „zbrodni emigracji w czasach wojny”⁴⁴.

Najwcześniej Francję zaczęli opuszczać przedstawiciele arystokracji, którzy stanowili najliczniejszą grupę wśród emigrantów. Manifestowana przez nich postawa pozwala ujmować ich sytuację w kategoriach emigracji politycznej. Doświadczenie, które stało się udziałem tych, którzy opuścili Francję z powodu rewolucji, stanowiło kryterium ich tożsamości i identyfikacji jako emigrantów, w odróżnieniu od np. kupców czy dyplomatów. Zbiorowy wymiar codzienności odzwierciedlał się w poczuciu wspólnoty losu definiowanego nie tylko jako emigracja, ale nawet w kategoriach wygnania i uchodźstwa. Zezwolenie na pobyt, gościna udzielana w różnych krajach często łączyły się z uczuciem wyobcowania, sytuacją przymusu. Towarzyszyło temu przekonanie, że są to okoliczności chwilowe i oczekiwano na możliwość powrotu. Na specyfikę pobytu wpływały zasady i warunki obowiązujące w państwach, do których przybywali emigranci. Nieformalne powiązania i związki rodzinne, które istniały szczególnie między przedstawicielami arystokracji i szlachty decydowały o przyjęciu w gościnę, na dłuższy pobyt, udzieleniu schronienia. Indywidualny wymiar zbiorowemu zjawisku emigracji francuskiej nadawały osobiste cechy, jednostkowe odczuwanie własnej sytuacji, poczucie własnej odrębności, lokalne warunki.

Kolonia francuska w Wymysłowie powstała w wyniku prowadzonej przez władze pruskie całościowej polityki osadniczej na zajętych terenach dawnej Rzeczypospolitej, w tym w Prusach Południowych. Jej powstanie było rezultatem przyjętych założeń osadniczych dla całej prowincji, nie stanowiło odstępstwa ani nie naruszało obowiązujących przepisów.

Zabudowa, podział gruntów, sposób ich zagospodarowania, warunki finansowe podlegały formalnym regulacjom jak w każdym przypadku⁴⁵.

Odmienność i wyjątkowość kolonii Wymysłów w stosunku do innych osad zakładanych przez władze pruskie dotyczyła sposobu jej rozplanowania oraz przeprowadzonego procesu zasiedlenia. Wiązało się to z nowatorskimi formami parcelacji i planowania zagospodarowania terenów oraz sprowadzeniem pierwszych osadników, którymi byli francuscy emigranci pochodzenia szlacheckiego opuszczający swój kraj ze względu na trwającą rewolucję. W ramach akcji osadniczej sprowadzano ludność z terenu Prus. Pojawienie się więc Francuzów

⁴⁴ Massimo Boffa, „Émigrées”, w: *Dictionnaire critique de la Révolution Française*, François Furet, Mona Ozouf (Paris: Flammarion 1988), 346–352.

⁴⁵ Figlus, *Wielokulturowość*, 129, 135, 142.

o arystokratycznych korzeniach wyróżniało Wymysłów spośród innych osad. Celowym zabiegiem władz pruskich było rozdzielanie przybywających z rewolucyjnej Francji emigrantów, aby nie tworzyli większych skupisk. Skierowanie kilkoosobowej grupy do Wymysłowa było konsekwencją przyjętego stanowiska. Zgoda na pojawienie się Francuzów, wśród których był S.J. de Boufflers, było konsekwencją osobistej znajomości i wzajemnych kontaktów pomiędzy Fryderykiem Wilhelmem II a markizem. W zawartej umowie obowiązywać miały ogólnie przyjęte i funkcjonujące pruskie zasady, choć wzięto pod uwagę sytuację, w której znalazł się S.J. Boufflers oraz pozostali przybysze.

Powroty do Francji zaczęły się po przewrocie termidoriańskim, który miał miejsce w 1794 roku. Od końca lutego 1796 roku (30 pluviôse'a roku IV wg kalendarza republikańskiego), zgodnie z wydanym zarządzeniem uciekinierzy mogli składać prośby o skreślenie ich z listy proskrypcyjnej, co dawało możliwość powrotu. Dopiero jednak dekret wydany przez Napoleona Bonaparte 26 kwietnia 1802 roku o amnestii dla emigrantów formalnie zmienił status tej grupy. Emigranci przestali być oficjalnymi wrogami Republiki Francuskiej, poza zezwoleniem na powrót umożliwiono im podjęcie działań, które miały na celu doprowadzenie do zwrotu majątków i dóbr ziemskich. Restytucja i przywrócenie utraconych dóbr stanowiły odrębną kwestię, która z wielu względów była skomplikowana dla uregulowania prawnego.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archives Nationales France:

série AF: archives du pouvoir exécutif 1789–1815, III: Directoire exécutif: Relations extérieures (an IV-an VIII), 76: Prusse (1792-an VIII), Prusse Correspondance des agents français à Berlin et en Suisse, Correspondance relative notamment aux Français émigrés en Prusse (an IV-an VII) dossier 318 (brak paginacji).

série AF: archives du pouvoir exécutif 1789–1815, III: Directoire exécutif: Relations extérieures (an IV-an VIII), 74: Pologne (an II- an VI) dossier 301 (brak paginacji).

Archiwum Główne Akt Dawnych:

Der Zustand der Herrschaft Pabianice, deren Einziehung und künftige Verwaltung. 1796–1797, Generalne Dyrektorium Prus Południowych nr 1257, Seria: 1 Uniwersalia.

Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej:

Acta actorum capituli ecclesiae cathedralis Cracoviensis 26: 30 IX 1793 – 20 V 1803.

Libri privilegiorum 5/5.

Inwentarz rewizji różnych dóbr wiejskich Krakowskiej Kapituły Katedralnej V/1847.

Archiwum Państwowe w Łodzi:

Zbiór rękopisów archiwalnych 1520–1914, Inwentarz włości pabianickiej 1737, Lustracja dóbr pabianickich kapituły krakowskiej z 1737 roku wraz z suplementem z 1743 roku.

Zbiór szczątków archiwów podworskich, Przywilej czyli zapis wieczysto-dzierżawczy folwarku Wymysłów (Ekonomia Pabianice).

Zbiór szczątków archiwów podworskich, Regestr kolonii Wymysłów.

Opracowania

Adamek, Robert, Tadeusz Nowak. *Zarys dziejów Dobronia i okolicznych miejscowości do 1939 roku (wchodzących w skład obecnej gminy Dobroń)*. Łask–Dobroń: Zarząd Gminy Dobroń, 2000.

Baruch, Maksymilian. *Pabianice, Rzgów i wsie okoliczne. Studia i szkice historyczne z dziejów dawnej włości kapituły krakowskiej w Sieradzkim i Łęczyckim*. Pabianice 1930.

Boffa, Massimo, „Emigrées”. W: *Dictionnaire critique de la Révolution Française*, François Furet, Mona Ozouf, 346–354. Paris: Flammarion, 1988.

Carrell Sue. Introduction do *La comtesse de Sabran et le chevalier de Boufflers, Le Lit bleu, correspondance 1777–1785*, Sue Carell, 23–40. Paris: Tallendier, 2009.

Croze-Lemercier, Pierre de. *Le Chevalier de Boufflers et La Comtesse de Sabran*. Paris: Calman Lévy, 1894.

Croze-Lemecier, Pierre de, Gaston Maugras. *Delphine de Sabran, marquise de Custine*. Paris: Librairie Plon, 1912. Dostęp 22.01.2019. <https://archive.org/details/delphine-desabra00maug/mode/2up>.

Diesbach, Ghislain de. *Histoire de l'émigration 1789-1814. Édition revue, corrigée, augmentée*. Paris: Perrin, 1998.

Figlus, Tomasz, Staniek, Katarzyna. „Wielokulturowość wsi w wymiarze lokalnym na przykładzie gminy Dobroń”. *Space-Society-Economy* 20 (2017): 125–145.

Fijałek, Jan. *Pabianice i włość pabianicka w drugiej połowie XVII i XVIII wieku*. Łódź: Uniwersytet Łódzki, 1952.

Heike, Otto. *150 Jahre Schwabensiedlungen in Polen 1795–1945*. Leverkusen: nakł. autora, 1979.

Höpel, Thomas. „French Émigrés in Prussia”. W: *The French Émigrés in Europe and the Struggle against Revolution 1789–1814*, red. Kirsty Carpenter, Philip Mansel, 101–108. New York: St. Martin's Press, 1999.

Ingleheart, Jennifer. *Two Thousand Years of Solitude: Exile After Ovid*. Oxford University Press, 2012.

Skrodzki, Eugeniusz. *Wieczory piątkowe i inne gawędy*, oprac. Mieczysław Opalek. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1962.

- Trouncer, Margaret. *Oriflamme: Being the True Story of Madame de Sabran and Her Lover the Chevalier de Boufflers During the Times of Marie-Antoinette and the Revolutio*. London: MacDonald & Co, 1944.
- Wąsicki, Jan. *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe 1793–1806. Studium historycznoprawne*. Wrocław: Zakład im. Ossolińskich, 1957.
- Woźniak, Krzysztof. *Niemieckie osadnictwo wiejskie między Prosną a Pilicą i Wisłą od lat 70. XVIII wieku do 1866. Proces i jego interpretacje*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2013.
- Vincent-Yagüe Jara, Antonio José de. „El viaje del caballero de Boufflers a Senegal y sue correspondencie con Eleonore de Sabran (The journey of the chevalier de Boufflers to Senegal and his correspondence with Éléonore de Sabran)”. *Estudios Románicos* 21 (2012): 153–164.
- Zajączkowski, Stanisław. „Opole chropskie. Przyczynek do genezy dawnych dóbr pabianickich kapituły krakowskiej”. *Rocznik Łódzki* 5 (1961): 131–154.
- Zajączkowski, Stanisław. „Lokacje wsi na prawie niemieckim w dobrach pabianickich kapituły krakowskiej”. *Pabianiciana* 3 (1995): 27–42.
- „Mieszkał tu markiz i hrabiowie”. *Życie Pabianic*, 27.07.2013. Dostęp 18.11.2018. <https://www.zyciepabianic.pl/informacje/historia/mieszkal-tu-markiz.html>.

ABSTRAKT

Wymysłów Folwark wchodził w skład dóbr pabianickich, które do 1795 roku należały do krakowskiej kapituły katedralnej. W wyniku II i III rozbioru Polski wraz z innymi terytoriami Rzeczypospolitej zostały zajęte przez Prusy i weszły w skład utworzonych Prus Południowych. Stały się celem akcji osadniczej – przejęte majątki ziemskie dzielono na gospodarstwa, tworząc nowe kolonie. Wymysłów był jedną z takich osad, która została utworzona w wyniku parcelacji Wymysłowa Folwark. Nie została ona jednak zasiedlona typowymi pruskimi osadnikami. Fryderyk Wilhelm II, król pruski, w 1796 roku wyraził zgodę, aby podzielone na terenie Wymysłowa grunty zasiedlili francuscy emigranci opuszczający swój kraj z powodu rewolucji (1789–1799). Była to grupa arystokratów, wśród których znajdował się Stanislas Jean de Boufflers. Nadanie ziemi przedstawicielom francuskiej arystokracji służyło nie tylko pruskiej polityce zasiedlania zajętych ziem, ale i stanowiło realizację jednego z założeń polityki władz pruskich wobec emigrantów z Francji. Zasadą było rozdzielania uciekinierów, aby nie tworzyli większych skupisk w jednym miejscu.

W artykule przedstawiono powstanie kolonii Wymysłów, w ramach pruskiej akcji kolonizacyjnej i polityki emigracyjnej, zasad tworzenia i funkcjonowania nowych osad. Wskazano także aspekty związane ze zjawiskiem emigracji francuskiej jako

doświadczenia w wymiarze zbiorowym i indywidualnym oraz w kontekście rewolucyjnego prawodawstwa.

ABSTRACT

FRENCH EMIGRANTS IN THE PRUSSIAN COLONY WYMYŚLÓW IN 1797–1800

Folwark Wymysłów was part of the land property Pabianice which until 1795 belonged to the Cracow cathedral chapter. As a result of the 2nd and 3rd partitions of Poland, it was seized by Prussia and included in the then established South Prussia which became a territory of the Prussian settlement action. The seized land properties were divided into farms and organized into new colonies. Wymysłów was one of such settlements, established as a result of parcelling out Folwark Wymysłów. However, it was not populated with the typical Prussian settlers. Frederick William II of Prussia in 1796 gave consent that the land divided in Wymysłów might be settled by the French emigrants who were leaving their country because of the revolution (1789–1799). It was a group of aristocrats one of whom was Stanislas Jean de Boufflers. Granting land to the members of French aristocracy served not only the Prussian policy of settlement of the seized lands, but also implemented one of the principles of the policy of the Prussian authorities towards the emigrants from France, namely separating the refugees in order to prevent them from forming larger groupings in one place. It was also the effect of the contacts established by Stanislas Jean de Boufflers with the King of Prussia. The article describes the rise of the colony Wymysłów as a result of the Prussian settlement action, the emigration policy, and the principles of establishing and running new settlements. It also discusses the questions of the French emigration as a collective and individual experience seen in the context of the revolutionary legislature.